

## АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 821.111(94)-31

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.2.2/44>

### ОБРАЗНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СМЕРТІ В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ МАРКУСА ЗУЗАКА “BOOKS THIEF”

Галуцьких І. А.

Запорізький національний університет

*Незважаючи на вічну актуальність теми смерті у філософських студіях та спробах мистецького осмислення з найдавніших часів, вона набуває особливого фокусу уваги в постмодерністському мисленні, кожного разу реінтерпретуючись в новому, часто доволі незвичному ракурсі. Цьому сприяли трагічні події ХХ-ХХІ ст., що ставили під сумнів базові принципи гуманізму.*

*Стаття містить результати дослідження особливостей образного переосмислення смерті як базового онтологічного явища в контексті художнього простору роману Маркуса Зуака “Крадійка книжок”, що оповідає життя персонажів на тлі історичних подій Другої світової війни в нацистській Германії, і виступає матеріалом дослідження. Об’єктом аналізу в цій роботі є специфіка образного тлумачення СМЕРТІ в художній семантиці, що аналізується на предмет особливостей образної концептуалізації.*

*Метою розвідки є виявлення специфічних для сучасної художньої літератури особливостей образної концептуалізації СМЕРТІ в художньому просторі тексту роману крізь вивчення різних аспектів поетики тексту, включаючи його образно-наративну площину.*

*Шляхом застосування методів наративного аналізу, реконструкції концептуальних тропів (когнітивної метафори, метонімії), культурно-історичного, порівняльного, інтерпретативного та інших, були зроблені висновки про специфіку образної інтерпретації смерті, що виступає окремим персонажем в аналізованому художньому тексті і отримує особливу роль в образно-наративному просторі роману.*

*Маркус Зуак підкреслює складне, майже людське світосприйняття Смерті, яка стає неоднозначним оповідачем двоїстої натури, що виступає олюдненою в чоловічому обличчі. Специфіка образної концептуалізації СМЕРТІ в художній семантиці твору М. Зуака відображає амбівалентність постмодерністської прози, де шляхом складного змішування жанрів, поєднуючи реальне і фантазійне, автор інтегрує цілий складний комплекс уявлень про смерть як невідворотного супутника життя, що набуває негативних конотацій лише за рахунок смислів, існуючих у пересічній свідомості західноєвропейської людини, серед яких саме в художньому концептуальному просторі роману явно переважають позитивні.*

**Ключові слова:** концептуалізація, образність, художній текст когнітивна метафора, когнітивна поетика

**Постановка проблеми.** Тема смерті завжди була і є актуальна як об’єкт філософського осмислення, завжди цікавила людину і перебувала у фокусі інтерпретації в літературних творах, набуваючи кожного разу специфічне і суголосне до епохи зображення в художній літературі. Тож алегоричний образ смерті – це доволі розповсюджене явище в світовій літературі [6; 7].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Особливо гостро присутність смерті відчувається за часів війни, коли гуманістичні принципи

ставляться під сумнів і знищуються вщент, тож в сучасній світовій літературі спостерігаємо цілу низку творів, написаних під впливом осмислення жахів Другої світової війни і жорстокості нацизму.

Серед них, зокрема, роман австралійського письменника Маркуса Зуака «Крадійка книжок» («Book Thief») [9], написаний в 2005 році, де автор, демонструючи життя персонажів на тлі історичних подій Другої світової війни в нацистській Германії, стверджує цінність гуманістичних ідей через демонстрацію панування антигума-

нізму, жорстокості, жахів і смерті, и який за жанровою приналежністю часто позиціонується як твір магічного реалізму на межі з постмодерністською прозою.

Зазначене визначає **актуальність** різнобічного дослідження цього роману, який не отримав наразі системного аналізу в філологічних студіях, окрім фрагментарних описів образів, зокрема, образі Смерті [1–5; 8].

**Об'єктом** аналізу в цій роботі є специфіка образного тлумачення СМЕРТІ в художній семантиці, що аналізується в роботі на матеріалі тексту роману М. Зуака "Крадійка книжок".

**Предметом** аналізу є образна концептуалізація СМЕРТІ в художньому просторі твору "Крадійка книжок" М. Зуака.

**Метою** розвідки є виявлення специфічних для сучасної художньої літератури особливостей образної концептуалізації СМЕРТІ в художньому просторі тексту роману крізь вивчення різних аспектів поетики тексту (особливостей жанрової специфіки, сюжетної лінії тощо), включаючи його образно-нарративну площину.

**Методи дослідження** включають метод нарративного аналізу, метод реконструкції концептуальних тропів (когнітивної метафори, метонімії тощо), культурно-історичний, порівняльний, біографічний, метод семантичного аналізу, описовий і інтерпретативний метод.

**Виклад основного матеріалу.** «Крадійка книжок» («*The Book Thief*») – роман австралійського письменника Маркуса Зуака, написаний в 2005 році, в якому розкривається світ, де панують жахи і голокост часів Другої Світової війни в Німеччині під впливом тоталітарного режиму А. Гітлера, який відзначений специфічним типом нарративу та символізмом.

В цьому романі автор підіймає проблеми гуманізму, описуючи проблеми, пов'язані із антигуманістичним ставленням до людини під час розквіту тоталітаризму та на тлі жахливих подій в країні та світі. Читач немов на собі переживає емоції людей, які загнані в глухий кут, які не мають виходу, відчувають тваринний жах і бажання вижити. Книга торкається загальнолюдських тем – розуміння таких понять як дружба, кохання, сім'я, милосердя, тобто усього, що складає надбання гуманістичного ставлення до людини і світу, і не серед останніх – теми смерті.

Головна героїня роману – дев'ятирічна дівчинка Лізель Мемінгер, яка живе з названими батьками – Гансом та Розою Губерманн, а також її сусіді і друзі – однокласник Руді і Макс Вандер-

бург – євреї, що переховується від нацистів. Все це – люди, які формують її особистість, і відчувають страх і близькість смерті, яка, відповідно до сюжетної лінії, стає одним із персонажів.

Поза сюжетної лінії в романі існує абстрактне зло – Гітлер, якого ненавидить світ, але лише Смерть (в романі – чоловічого роду) все знає і бачить, і немов рятує з жахливої реальності, стаючи більш схожим на ангела.

Це формує підґрунтя для узагальнення способу образної концептуалізації смерті в художній семантиці крізь призму концептуальної метафори DEATH IS A SAVIOUR та DEATH IS A HELPER, що вербалізується на лінгвальному рівні у текстовому фрагменті: *You will know me well enough and soon enough, depending on a diverse range of variables. It suffices to say that at some point in time, I will be standing over you, as genially as possible. Your soul will be in my arms. A color will be perched on my shoulder. I will carry you gently away.* [26, с. 2], а також розгортається в усьому тексті роману протягом розвитку сюжету.

Всі події твору відбуваються на тлі реальних історичних подій, місце розгортання яких – нацистська Німеччина, починаючи з січня 1939 року, у маленькому містечку Молькінг, де всі жахи проживання в нацистській Німеччині зображуються з достатнім реалізмом.

Так, реалістичного опису отримує все, пов'язане з розвитком і проявами ідеології нацизму і фашизму, що нівечить душу людини, її особистість. Автор зображує в романі події Другої світової війни: знедолене воєнне дитинство, ідеологічний і фізичний вишкіл молоді в гітлерюгенді, натовп людей, що підтримують фашистські ідеї, привсесудне спалення книг, що є забороненими для прочитання, ставлення до євреїв і поводження з ними, Голокост, дегероїзація війни, змалювання людей, знівечених нацизмом, тощо, а також психологічного стану персонажів, що протистоять цьому.

І хоча у творі розповідається про героїв, що пережили подібну трагедію у вигаданому німецькому містечку Молькінг, все ж зв'язок подій історичних і описаних в художньому творі є очевидним. Окремі епізоди, які корелюють із реальними історичними подіями за часів. Так, бомбардування містечка, описаного в творі, знаходить схожу кореляцію і серед найбільш кривавих сторінок історії під час Другої світової війни, коли за три місяці до капітуляції Німеччини, у лютому 1945 року відбулася подія, яку потім неоднозначно сприймали історики різних країн, пов'язане із бомбардуван-

ням міста Дрезден в Німеччині, яке було знищене і загинуло близько 25 тисяч мешканців міста за офіційними даними, оскільки в результаті бомбардувань утворився вогняний смерч, температура в якому досягала 1500°С.

В романі багато внутрішніх діалогів і роздумів, багато побудовано на психологічних переживаннях, зображенні емоційно-почуттєвого стану персонажів в аспекті відчуття страху і переживання жахів війни, переслідування і переховування в острахі, що нацисти знайдуть, понівечать, закатують, замучають в концтаборі, жорстоко вб'ють.

Говорячи про жанрову специфіку роману, вбачаємо в цьому присутність рис філософського та психологічного роману, а також – роману-перестороги, оскільки роман є свого роду застереженням людству про вбивчу силу антигуманної поведінки, яка є набагато глибшою за просте спричинення смерті окремій людині. Такий фон для розвитку сюжетної лінії роману і його жанрова специфіка створюють підґрунтя для розростання значущості образу смерті в художній семантиці твору, виводячи його на рівень ознак жанру фентезі чи магичного реалізму, оскільки в реалістичному об'ємному художньому світі присутній фантастичний елемент – майже утілеснений образ Смерть, яка постає в особі чоловіка (DEATH IS A MALE HUMAN), стає повноправним персонажем і навіть наратором в романі (DEATH IS A NARRATOR).

Отже, події роману розгортаються у нацистській Німеччині (*She was a girl. In Nazi Germany* [9, с. 13]), починаючи з січня 1939 року, коли Лізель Мемінгер виповнюється 9 років, і закінчуються смертю головної героїні в глибокій старості в Австралії.

На початку роману Лізель дев'ять років, майже десять. Все життя Лізель пронизане подіями Другої світової війни. У сюжеті роману відбивається все: ідея нацизму гоніння євреїв, концтабори, і всі жахи війни. У фіналі, коли бомбардуванням знищують Небесну вулицю, на якій вона проживала з прийомними батьками, та вбивають прийомних батьків і друга, – близько п'ятнадцяти. В живих залишається лише одна Лізель, яка в ту ніч сиділа в підвалі, де заснула, коли записувала свою історію. Роман завершується старістю героїні – в епілозі Лізель, буди вже літньою жінкою, живе в Австралії в Сіднеї, куди ж до неї навідується Смерть, який показує, що він знайшов її книгу, приходячи по її душу (про це дізнаємося зі слів оповідача).

Говорячи про простір розгортання подій, можна інтерпретувати його ще глибше, вбачаючи

в ньому рівні, що охоплюють як реальний, так і фантастичний або надреалістичний. Згідно такої позиції, простір, у якому живе героїня – Молькінг – маленьке містечко, це є найвчужим, локалізованим простором. Більший простір – це вся Німеччина, на тлі якої розгортаються події історичного масштабу. Але Смерть розкриває ще один простір – космічний – уселюдський. І можемо також говорити про міфічний простір – це світ потойбічний, це Небо, куди Смерть відносить померлих.

Головною героїнею є дев'ятирічна дівчинка Лізель Мемінгер. У неї нелегка доля: її батько, якого вважали пов'язаним з комуністами, пропав безвісти, а мати, будучи невзможі доглядати за дочкою та її братом, вона вирішує віддати дітей на виховання названим батькам, рятуючи їх таким чином від переслідування нацистами. Вперше автор надає таку її характеристику, що вже досить вичерпно описує знівечене війною дитинство, відображене знаками на її тілі “*Upon her arrival, you could still see the bite marks of snow on her hands and the frosty blood on her fingers. Everything about her was undernourished. Wirelike shins. Coat hanger arms. She did not produce it easily, but when it came, she had a starving smile*” [9, с. 23]. По дорозі брат вмирає на очах у Лізель, залишаючи їй важке враження на все життя, і коли його ховають на кладовищі, вона дівчинка і підбирає свою першу в житті книгу – «Посібник гробаря». Книгу, яка своєю назвою відсилає до сфери смерті, вона знайшла на цвинтарі, яку, незважаючи на її тематику, вона перерисувала кілька разів і та рятувала дівчину від самотності і суми, стаючи їй опорою в непростому світі.

Але смерть фігурує в художньому просторі тексту роману не просто на рівні ефемерного уявлення про кінечність життя для всіх, що тим паче стосувалось і молодих, і старих за часів війни для людей, які постійно переховувались від масових бомбардувань, адже смерть “ходила поряд” з кожним. Натомість, окрім реальних персонажів романів, одним з них стає також і Смерть, який стає одним з ключових образів роману, набуваючи незвично втіленого зображення. Маркус Зузак демонструє Смерть не як «найкращого друга війни», а як втомленого і наляканого людьми романтика, що зображується чоловіком (DEATH IS A MAN).

Смерть образно інтерпретується крізь призму метафори DEATH IS A SOUL COLLECTOR, що, тим не менш, відрізняє цей узагальнений спосіб образної концептуалізації від звичного напрямку переосмислення як DEATH IS A REAPER, бо

в романі Смерть є не жорстокою вбивцею і колекціонером вбитих душ, а саме зберігачем душ і знавцем людських дол, тож саме Смерть розповідає історію молодої дівчини, яка жила в жахливі часи нацистської Німеччини та Другої світової війни. Словами самого Смерті наполягає на тому, що вона «напевно може бути веселою», навіть привітною, і іноді Смерть «змушена» мати співчуття до людської історії.

Знаковим є вже те, що роман починається словами Смерті «*First the colors. Then the humans. Thats usually how I see things*» [9, с. 6] і протягом усієї історії, до речі, виразно відчувається особливість сприйняття цим персонажем світу крізь певні кольорові асоціації.

Смерть як персонаж проходить зустрічами з Лізель як головною героїнею як лейтмотив. Перша зустріч Смерті з нею відбувається на самому початку роману, коли помирає її молодший брат: «*It felt as though the whole globe was dressed in snow. Like it had pulled it on, the way you pull on a sweater. Next to the train line, footprints were sunken to their shins. Trees wore blankets of ice. As you might expect, someone had died*» [9, с. 16]. І Смерть являється їй тут крізь призму образу холоду і зими, що втілюють ту страждання і сум, вмирання, дарма Смерть згадує блідність шкіри, замерзлі згустки крові, здригання від холоду: «*...the pale, empty-stomached girl was standing, frost-stricken. Her mouth jittered. Her cold arms were folded. Tears were frozen... snow was carved into her skin. Frozen blood was cracked across her hands. Both were skinny and pale. the boys spirit was soft and cold, like ice cream*» [9, с. 17]. Всі погані згадки Лізель Смерть асоціює з зимою і сам говорить по ходу опису подій, що йому не дуже вдається втішання інших і передача тепла душам, тому в нього холодні руки. В цьому зображенні Маркуса Зузака є типовим і стандартним для переважної кількості культур у асоціації понять смерті, страждань і холоду (що узагальнимо за допомогою концептуальних метонімій DEATH stands for COLD, DEATH stands for SUFFERING).

Це підтверджує і друга зустріч з Лізель, яка відбувається, коли помирає іноземний пілот, чий очі також описуються як «холодні», і під час сцени бомбардування Хіммель-штрассе і третього стикання Смерті і Лізель попів був схожим на сніжинки, що падали з неба, а також пізніше, коли помирає Макс від хвороби, з'являється ще один символ смерті і смертельний холод в романі постає в образі сніговика, який танув і зникав («*He was the second snowman to be melting away before her eyes...*») [9, с. 178].

Втім, незважаючи на стійку асоціацію між смертю і холодом, всі померлі душі врешті-решт були «зігріті» – тепла душа молодшого брата Лізель, яка розтанула, і щире тепло від ведмедика Руді для пілота, забрані з-під ковдри душі Руді і Беттіни, яким не було холодно. За допомогою думок Смерті про комфорт померлих і важливості душевного тепла, автор руйнує асоціації між смертю і холодом і навіть робить Смерть схожим у чомусь до ангела, який заспокоює душі, особливо тих, хто стали жертвою війни і були сповнені жаху і болю, і наповнює їх заспокоєнням і тишею, немов «рятуючи» людей з цього страшного світу перенесенням до місця, де тихо і спокійно.

В цьому образна концептуалізація автором Смерті крізь призму низки метафор DEATH IS A SOOTHER, DEATH IS AN ANGEL і метонімій DEATH stands for COMFORT, DEATH stands for WARMNESS, де в останньому відчуття тепла також є метафоричним сенсорним сприйняттям (WARM stands for PLEASSANT).

Взагалі в тексті роману спостерігаємо небагато згадувань самого явища смерті як такого, а коли ж Смерть починає розповідати сам за себе, ми отримуємо зовсім інше сприйняття. Тож, оскільки наратором в творі виступає саме Смерть, читач отримує два погляди – смерть з позиції людини і з позиції оповідача, що дає змогу М. Зузаку нетипово представити таку картину, когли Смерть жахається від вчинків людей під час війни, а не навпаки.

Ми спостерігаємо заботу Смерті про Лізель, який хвилюється про її долю, що ще більше олюднює Смерть, а люди запалюють свічки, немов допомагаючи Смерті бачити всі події краще.

Тож Смерть в романі постає в абсолютно олюдненому вигляді прекрасного чоловіка, який позбавлений звичних для цього персонажа атрибутів (без чорного блахону та коси), концептуалізуючись крізь призму метафори DEATH IS A MAN: «*I do not carry a sickle or scythe. I only wear a hooded black robe when its cold. And I dont have those skull-like facial features you seem to enjoy pinning on me from a distance. You want to know what I truly look like? I'llhelp you out. Find yourself a mirror while I continue*» [9, с. 95]. Відповідаючи на питання як виглядає Смерть, він пропонує взяти дзеркало і поглянути туди, натякаючи на те, що смерть несе людина і причина смерті виглядає як людина. В контексті роману, що оповідає історію війни, тим самим він підкреслює, що це люди несуть смерть, а Смерть схожий на людей, причому на гуманних її представників.

Дуже часто Смерть говорить про те, що удає бестурботність, однак всередині він пригнічений і розгублений. Смерть сприймається як заложник ситуації, в якій світ не може прийняти його, а він – світ, в чому М. Зусак вкрай романтизує образ Смерті, що відчуває і має емоції, сприймає світ через кольори і вся його оповідь, побудована на враженнях від книги Лізель, ілюструє привласнення чуттєвого досвіду.

Треба також зазначити особливості наративу роману, що здійснюється від особи Смерті, який виступає одночасно наратором (DEATH IS A NARRATOR) і персонажем, що дозволяє віднести його до дієгетичного типу оповідача, який розповідає історію і є її частиною водночас.

Маркус Зусак взагалі використовує змішаних тип наративу: деякі розділи написані від першої особи інші – від третього. З самого початку оповіді Смерть змушує не довіряти його об'єктивності як наратора, оскільки читач не знає, чи то він розповідає історію Лізель, ґрунтуючись на своїх спогадах, чи то він перечитує книгу, яку вона написала.

Лізель оповідає ті самі події лаконічно і коротко, однак, вона не звертає увагу на читача. Лізель писала історію виключно для себе, в той як Смерть зацікавлений у зовнішньому читачі.

Таким чином, навіть опосередковано Маркус Зусак підкреслює складне, майже людське світосприйняття Смерті, що відображається і на його манері оповіді. Смерть стає неозначним оповідачем, оскільки має двоїсту натуру, що максимально урівнює його з людиною, як зовнішньо, так і внутрішньо.

**Висновки.** В цілому, специфіка образної концептуалізації СМЕРТІ в художній семантиці твору М. Зусака відображає амбівалентність постмодерністської прози, де шляхом складного змішування жанрів, поєднуючи реальне і фантазійне, автор інтегрує цілий складний комплекс уявлень про смерть як невідворотного супутника життя, що набуває негативних конотацій лише за рахунок смислів, існуючих у пересічній свідомості західноєвропейської людини, серед яких саме в художньому концептуальному просторі роману явно переважають позитивні.

#### Список літератури:

1. Артеменко Ю. Лінгвокогнітивні кореляції між метафорами у романі Маркуса Зусака «Крадійка книжок» і його українському перекладі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Перекладознавство та міжкультурна комунікація. 2017. Вип. 1. С. 8–12.
2. Жорнокуй У. Багатовекторність концепту смерті у романі Маркуса Зусака «Крадійка книжок». Актуальні питання сучасної філології : матеріали міжнар. науково-практичної конф, 24–25 жовтня 2014 р. Київ ; Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 34–36.
3. Когут О. Архетип зла в романі Маркуса Зусака «Крадійка книжок». Текст. Контекст. Интертекст : електронний журнал. 2017. Вип. 2.
4. Ліхоманова Н. Смерть як наратор у романі М. Зусака «Книжковий злодій». Таврійські філологічні читання : матеріали міжнар. науково-практичної конф. 2015. С. 25–27.
5. Bradshaw P. The Book Thief review – «Strange and saccharine» / Peter Bradshaw. URL: <https://www.theguardian.com/film/2014/feb/28/book-thief-review-film-markus-zusak>.
6. Cohen K. Metamorphosis of a Dead Symbols. The transi Tomb in the Late Middle Ages and the Renaissance. Berkeley; Los Angeles (California): University of California Press, 1975
7. Guthke, K.S. The gender of death. A cultural history in art and literature, 1995
8. Johnson, S. N. Pain, Death, and Nazis: The Surprisingly Beautiful Function Death Plays as Narrator in Markus Zusak's The Book Thief. <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1136&context=studentpub>.
9. Zusak M. The Book Thief. New York: Alfred A. Knopf, 2007.

#### Galutskikh I. A. CONCEPTUALIZATION OF DEATH IN THE IMAGERY SPACE IN THE LITERARY TEXT OF MARKUS ZUSAK'S NOVEL "BOOKS THIEF"

*Despite the ever-lasting relevance of the topic of death in philosophical studies and attempts at artistic interpretation since ancient times, it acquires a special focus of attention in postmodernist thinking, each time being reinterpreted in a new, often quite unusual perspective. This was facilitated by the tragic events of the 20th and 21st centuries, which questioned the basic principles of humanism.*

*The article is based on the results of the specific features study of the imagery re-consideration of death as a basic ontological phenomenon in the context of the imagery space of Markus Zusak's novel «The Book Thief», which narrates the lives of the characters against the background of the historical events of World War II in Nazi Germany.*

*The aim of this research is to identify the specific features of the imagery conceptualization of DEATH in the literary space of the novel's text, specific to modern fiction, through the study of various aspects of the textual poetics, including its figurative and narrative plane.*

*By applying the methods of narrative analysis, reconstruction of conceptual tropes (cognitive metaphor; metonymy), cultural-historical, comparative, interpretative, and others, conclusions were drawn about the specificity of the figurative interpretation of death, which acts as a character in the analyzed literary text and receives a special role in the figurative-narrative space of the novel.*

*Markus Zusak emphasizes the complex, almost humanized worldview of Death, who becomes an embodied narrator. Specific features of the imagery conceptualization of DEATH in the literary semantics of M. Zusak's work reflects the ambivalence of postmodernist prose, where through a complex mixing of genres, combining the real and the fantastic, the author integrates a whole complex set of senses, where death is viewed as an inevitable companion of life, which acquires negative connotations only due to the meanings existing in the average consciousness, among which, precisely in the imagery conceptual space of the novel, positive ones clearly prevail.*

**Key words:** *conceptualization, imagery, literary text, cognitive metaphor, cognitive poetics*